

kündür. Hz. Peygamber'in "cevâmiu'l-kelim" adı verilen pek çok hikmetli sözü mevcuttur. Muhammed b. Ali el-Kaffâl bunları aynı adı taşıyan bir eserde toplamıştır. Resûl-i Ekrem'in bu tür sözleri arasında şu hadisler zikredilir: "Kişi sevdiğiyle beraberdir"; "İşlerin hayırlısı orta halli olanlarıdır"; "Mümin bir delikten iki defa ısırılmaz"; "Dünyada iki yüzü olanın âhirette Allah'ın katında yüzü olmaz." Hz. Ali'ye nisbet edilen hikmet ve vezceler, Şerîf el-Murtazâ'nın *Nehcü'l-belâğa'sı* ile Şehâbeddin el-Mercânî'nin *Cevâmi'u'l-hikem ve zerâ'u'n-ni'am* adlı eserlerinde bir araya getirilmiştir. Arap şairleri arasında başta Mütenebbî ile Ebû Temmâm olmak üzere Zühayr b. Ebû Sülmâ, Lebîd, Ebû'l-Alâ el-Maarri, Ebû'l-Atâhiye, Ebû Firâs el-Hamdânî, İbn Nübâte es-Sa'dî gibi şairlerin şiirlerinde çok miktarda irsâl-i mesel örneği bulunmaktadır.

İrsâl-i meselde başarı anılan iki fikir arasındaki benzerliğin kuvvetine bağlıdır. Benzerlik ne derece güçlü ise irsâl-i meselin edebî değeri o nisbette büyük olur. Hatta genel kabul görmesi halinde atasözü olarak yayılabilir.

İrsâl-i mesel örneklerini şerheden birçok eser arasında Hasan b. Abdullah el-Askerî'nin *el-Hikem ve'l-emsâl'i* ile Zemaşerî'nin *Nevâbiğu'l-kelim'i*, İbn Atâullah el-İskenderî'nin *el-Hikemü'l-Âtâ'iyye'si*, Müttaki el-Hindî'nin *Cevâmi'u'l-kelim'i* sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râdüyânî, *Tercümânü'l-belâğa* (nşr. Ahmed Ateş), İstanbul 1949, s. 83-84; Reşidüddin Vatvât, *Hadâ'îku's-sihr fi deká'iki's-ş-i'r* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1362 hş., s. 55-57; Fahrreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz* (nşr. Bekrî Şeyh Emîn), Beyrut 1985, s. 289; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrü't-Tahbir* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 217-220; Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî, *Hüsnu't-tevessül ilâ şinâ'ati't-teressül* (nşr. Ekrem Osman Yûsuf), Bağdad 1400/1980, s. 242-243; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, Kahire, ts. (Dârü'l-kütübü'l-Mısriyye), VII, 127-128; İbnü'l-Esir el-Halebî, *Cevherü'l-Kenz: Telhîsu Kenzi'l-berâ'a fi edevâti zevî'l-yerâ'a* (nşr. M. Zağlûl Sellâm), İskenderiye 1977, s. 567-586; Bahâeddin es-Sübkî, *Arûsü'l-efrâh* (*Şürûhu't-Telhîş* içinde), Beyrut, ts. (Dârü's-sürûr), IV, 473; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb*, Kahire 1304, s. 83-97; İbn Ma'sûm, *Envârü'r-rebi'* (nşr. Şâkir Hâdî Şûkr), Necef 1388/1968, II, 59; Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lügatı* (nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu), İstanbul 1973, s. 70.

İSMÂİL DURMUŞ

sa, kullanılan sözle asıl anlatımdaki benzerlik dolayısıyla teşbihe ve anlatımla örnek gösterilen öğelerin denkliği yönünden leff ü neşre benzer. İrsâl-i meselde asıl düşünce bir taraf, düşüncenin pekiştirilmesi için örnek verilen söz (mesel) ikinci taraftır. Böylece örnek sözü işiten muhatap, heyecanın meydana getirdiği çağrışım ve temsil yoluyla asıl fikri iyice anlamış olur. Ziyâ Paşa'nın, "Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma / Zerdûz palan vursan eşek yine eşektir" beytinde giyim kuşamın mayası bozuk insanlara asalet sağlayamayacağı fikri, altın palan da vurlsa eşeğin eşeklikten kurtulamayacağı gerçeğinin ifadesiyle örneklendirilmiştir. Bu sanatta örnek gösterilen sözün en belirgin özelliği, herkes tarafından kabul edilen bir gerçeği tam anlamıyla ifade etmesidir. Bunlar atasözü, vecize, kelâmîki-bar yahut çeşitli dillerden iktibas yoluyla alınmış sözler olabilir. Meselâ, "Serv-i kadindir çenârî eyleyen gülşende pest / Bu mesel meşhûrdur kim dest ber bâlâ-yı dest" (Hayâlî) beytinin son ibaresi Farsça olup Türkçe'deki "el elden üstündür" atasözünün karşılığıdır.

Daha çok beyit nazım birimiyle yazılan manzumelerde ve beytin ikinci mısraında kullanılan irsâl-i meselde ilk mısra da ortaya konan fikir ikincisinde ya daha kuvvetli bir gerçeğe ya da bir atasözülle pekiştirilir. İkinci durumda atasözünün vezne uydurulup mısraa yerleştirilmesi için küçük değişiklikler yapılabilir, hatta ibarenin atasözü olduğuna dair "meşhurdur, meseldir, zira, elbette, nitekim" gibi kelimeler de kullanılabilir. "Makâlî ta'n-ı câhilden ne gam erbâb-ı irfâna / Atarlar taşı elbette dıraht-ı meyvedâr üzre" (Makâlî) beytinde âlim ve âriflerin cahiller tarafından yerilmesinin ikinci mısra da, "Meyveli ağacı taşlarlar" atasözünün vezne uygun söyleyişle örneklendirilmesi ve "elbette" zarfıyla da sanata dikkat çekilmesi bu türdendir.

İrsâl-i mesel, parlak bir üslûpla yapıldığı ve zekice kullanıldığı vakit sözün kuvvetini arttırıp muhatabı ikna eder. İki fikir arasındaki benzerlik ne derece güçlü olursa örnek gösterme o kadar başarılı sayılır. Şair herkesçe bilinen bir gerçeği örnek verirse buna "îrâd-ı mesel" denir. İrsâl-i mesel belâgat açısından daha değerli olup mısra-ı berceste gibi kolayca hâfızada kalır. Bu türde söylenmiş pek çok örnek halkın diline de geçmiş ve giderek söyleyeni unutulup atasözleri arasına karışmıştır. Vezne uygun atasözlerinin bir kısmı ilk mısraları unutulmuş ir-

sâl-i mesel örnekleridir. Koca Râgıb Paşa'nın, "Miyân-ı güft ü gûda bed-meniş îhâm eder kubhun / Şecâat arzederken merd-i kıbtî sirkatin söyler" beytiyle Nevî'nin, "Geldimse ne var ben şuarâ bezmine âhir / Âdet budur âhirde gelir bezme ekâbir" beytinin ikinci mısraları bunlar arasında sayılır. Yine araştırıldığı takdirde söyleyenleri bulunabilecek bazı mısralar da ("Pâdişâh olsan da derler er kişi niyyetine"; "Gülü târife ne hâcet ne çiçektir biliriz"; "Geçme nâdan köprüsünden ko aparsın su seni"; "Tahsil-i kemâlât kem âlât ile olmaz" vb.) "lâedrî" kaydıyla halk arasında atasözü gibi kullanılmaktadır. Özellikle hikemî söyleyişe itibar eden divan şairleri bu sebeple irsâl-i meselî îrâd-i mesele tercih etmişlerdir. Nâbî'nin, "Sözde darbü'l-mesel îrâdına söz yok ammâ / Söz odur âleme senden kala bir darbimesel" beyti bunu ifade eder.

Örnekleri divanlarda ve mesnevilerde bol miktarda bulunabilen îrâd-ı mesel ve irsâl-i mesel kullanımı XV. yüzyılda oldukça yaygınlaşmıştır. Bu yüzyılda îrâd-ı mesele itibar eden ilk şair Sâfî'dir. Necâtî Bey de divanında pek çok atasözünü bir vesile ile kullanmıştır. Sonraki devirlerde Tâliî, Sadrî, Emrullah Emrî, Riyâzî, Güvâhî, Nevîzâde Atâî, Nâbî, Sâbit, Râgıb Paşa, Sürûrî, Seyyid Osman, Enderunlu Fâzıl, Keçecizâde İzzet Molla, Şinâsî, Ziyâ Paşa ve Abdülhak Hâmid gibi şairler de bu sanata yer vermişlerdir. İrâd-ı mesel tarzında beyitlerin bulunduğu eserler arasında Güvâhî'nin (XV. yüzyıl) *Pendnâme-i Güvâhî'si*, Defterdarzâde Cemâlî Ahmed'in (ö. 1583) *Metâlî-i Cemâlî'si*, meçhul bir müellifin *Manzum ve Musavver Durûb-ı Emsâl'i*, Edirneli Hıfzî'nin (XVII. yüzyıl) *Manzûme-i Durûb-ı Emsâl'i* (İstanbul 1262), derleyeni belli olmayan *Darb-ı Meseller Mecmuası* (yazılışı 1825; İÜ Ktp., TY, nr. 3510), Şinâsî'nin *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye'si* (İstanbul 1302), Ahmed Bâdî'nin *Armağan'ı* (yazılışı 1875) ve Ali Emîrî Efendi'nin üç defter halinde derlediği *Durûb-ı Emsâl'i* (genişleterek nşr. E. Kemal Eyüboğlu, bk. bibl.) zikredilebilir. Bu eserlerin ortak özelliği, Türk atasözlerinden birçoğunun îrâd-ı mesel halinde beyitleştirilmiş şekline yer vermiş olmalarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Güvâhî, *Pend-nâme: Öğütler ve Atasözleri* (haz. Mehmet Hengirmen), Ankara 1983, s. 7-27; Ali Nihad [Tarlan], *Edebî Sanatlara Dâir*, İstanbul 1933, s. 45-46; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 138; Zehrâ-yi Hâterî [Kiyâ], *Ferheng-i Edebiyyât-ı Fârsî-yi Derî*, Tahran 1348 hş., s. 44; Tâhirül-

□ TÜRK EDEBİYATI. İrâd-ı mesel diye de adlandırılan bu sanat söz arasında bir ibareyi kullanmak bakımından iktiba-

mevî, *Edebiyat Lügatı* (nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu), İstanbul 1973, s. 70; E. Kemal Eyüboğlu, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1973, I, s. XVIII-XIX; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 464-465; Günay Kut, "Atasözleri ve Deyimlere Ait Manzum ve Minyatürlü Yazma Bir Eser", *Topkapı Sarayı Müzesi: Yıllık-1*, İstanbul 1986, s. 73-112; M. Orhan Soysal, *Edebi Sanatlar ve Tanınması*, İstanbul 1992, s. 46; İsa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebi Sanatlar*, İstanbul 1992, s. 61-62; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1995, s. 284-285; Numan Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebi Sanatlar*, Ankara 1995, s. 46-52; M. Ali Tanyeri, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Ankara 1999, tür.yer.; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 243-245; Süreyya Beyzadeoğlu, "Atasözlerinin, Deyimlerinin Divân Şiirimize Yansıması ve Bilinmeyen Bir Osmanlı Yâdigârı: Armağan", *Türk Edebiyatı*, sy. 310, İstanbul 1999, s. 30-33.

İSKENDER PALA

İRSÂLİYE

(إرسالیه)

Osmanlı Devleti'nde genel anlamda taşradan merkeze, dar anlamda ise sâlyâneli eyaletlerden ve özellikle Mısır'dan

İstanbul'a gönderilen para, erzak vb. şeyler için kullanılan tabir.

Sözlükte "göndermek" mânasında irsâlden yapma masdar olan kelimenin malî bir tabir olarak kullanılışı, sâlyâne sisteminin Kanûnî Sultan Süleyman zamanında merkeze uzak doğu ve güney vilâyetlerinde tatbikinden sonra başlamıştır.

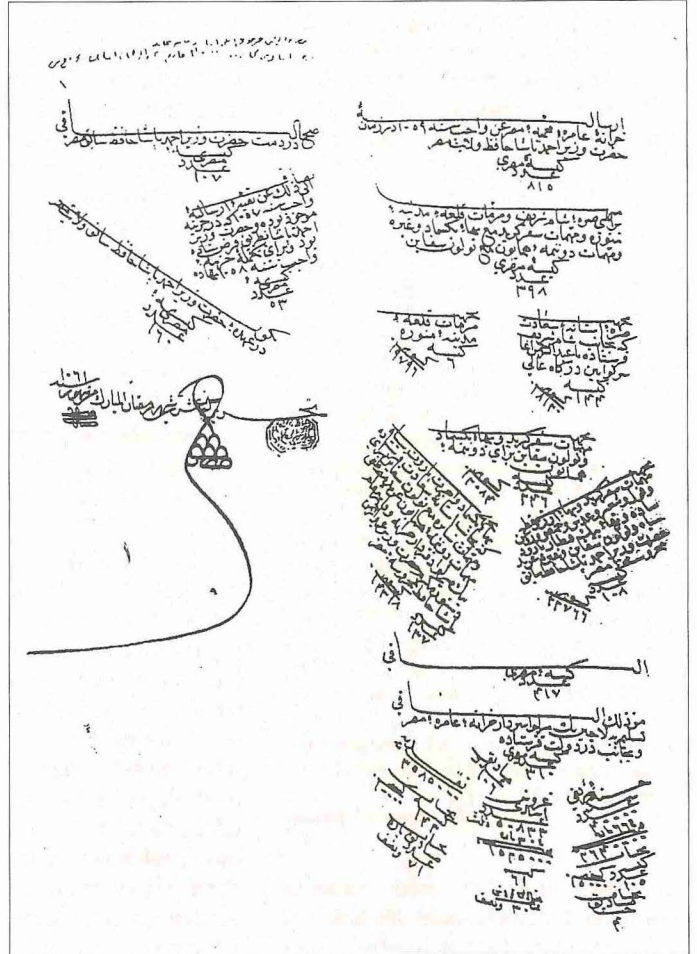
Mısır Osmanlı Devleti'nin ilk sâlyâneli eyaletidir. Eyaletin ilk devresinde, devlet merkezine irsâliye parası yerine sadece beylerbeyi tarafından kıymetli hediyeler gönderilmiştir. Buraya tayin edilen beylerbeyi öncelikli olarak *Divân-ı Âlî*'de irsâliye emvâlini zapt için selefının muhasebesini yaptırır, hazinede eksik çıkarsa devlet merkezine arzederdi. Ayrıca rûznâme ve muhasebe defterlerine dayanarak divan üyelerinden kurulu bir heyeti mîrî emvâlin teftişiyle görevlendirirdi. Bu heyet, mîriye olan borç miktarını hâkim ve mübâşirlerle tesbit ve tahsile çalışır, bakaya emvâlden kimlerin zimmetinde hangi zamana ait ne tür mahsulden kaldığını belirleyip ayrıntılı olarak devlet merkezine arzını sağlardı. Yeni beylerbeyinin ertesi yıl görevinde kalması irsâliyesini eksiksiz ve zamanında göndermesine bağlı olurdu. 1584'te Mısır defterdarı Sinan Bey, Mısır irsâliyesi olarak 100.000 altın

daha fazla ödemeyi taahhüt edince paşa unvanıyla Mısır beylerbeyiliğine getirilmiş, ancak vaadini yerine getiremeyince görevinden alınmıştır. Sâlyâne sistemiyle Mısır'a tayin edilen ilk beylerbeyi Çoban Mustafa Paşa'dır (ö. 1529). Ancak Mustafa Paşa bu sistemi, yerli Çerkez ve Kölemenler'in çıkardıkları huzursuzluklar yüzünden tam olarak uygulayamamıştır. Sistemin Mısır'da kesin olarak yerleşmesi, Vezîriâzam Makbul İbrâhim Paşa'nın ıslahatından sonra gerçekleşebilmiştir (1526).

Sâlyâne sistemine göre eyalet her yıl bir beylerbeyinin uhdesine yıllık muayyen bir maaşla veriliirdi. Sancak beyleri ve diğer idarî görevliler timar ve zeâmet tasarruf etmeyip idareleri altındaki bölgelerin vergi gelirlerinden maaşlarını alırlar, kalan meblağı eyalet hazinesine teslim ederlerdi. Mısır beylerbeyi de eyalet gelirinden kendi maaşını aldıktan, askerlerin, diğer görevlilerin maaş ve ulûfelelerini, Haremeyn masrafları gibi eyalet giderlerini karşıladıktan sonra gelir fazlasını irsâliye hazinesi olarak gönderirdi. İlk

irsâliyeyi, Hadım Süleyman Paşa'nın birinci beylerbeyiliği zamanında Mısır defterdarı bulunan Cânım el-Hamzavî sekiz yük olarak göndermiştir (1526 yılı sonları).

İrsâliye hazinesi, eyaletin gelir ve giderlerini gösteren muhasebe defterleriyle irsâliyenin müfredatını kapsayan defterlerle birlikte devlet merkezine yollanıyordu. XVI. yüzyıl sonlarına kadar her yıl Mısır'dan gönderilen irsâliye hazinesinin eyaletin gelir ve giderlerine göre 400.000 altın ile (16.000.000 para) 500.000 altın (20.000.000 para) arasında değiştiği görülmektedir. Bu yüzyılın ilk yarısında, her senenin irsâliye miktarı önceki ve sonraki yıllara bağlı olmuştur. Zira o dönemde beylerbeyiler makamlarında uzun süre kaldıkları için irsâliye hazinesinin tedarikinde malî muhasebede tedâhül yoluyla denklik sağlanırdı. Yüzyılın ikinci yarısında beylerbeyilerin iş başında kalmalarının kısaltılıp irsâliye miktarının artırılmak istenmesinden dolayı bu hazinenin her sene zamanında gönderilmesinde sıkıntı çekilmiştir. Böylece yüzyılın ortalarına kadar miktarı 500.000 altın olan irsâliye ha-

Ramazan
1061 (Ağustos 1651)
tarihli bir irsâliye
kayıdı örneği
(T.SMA,
nr. E 4675/2)